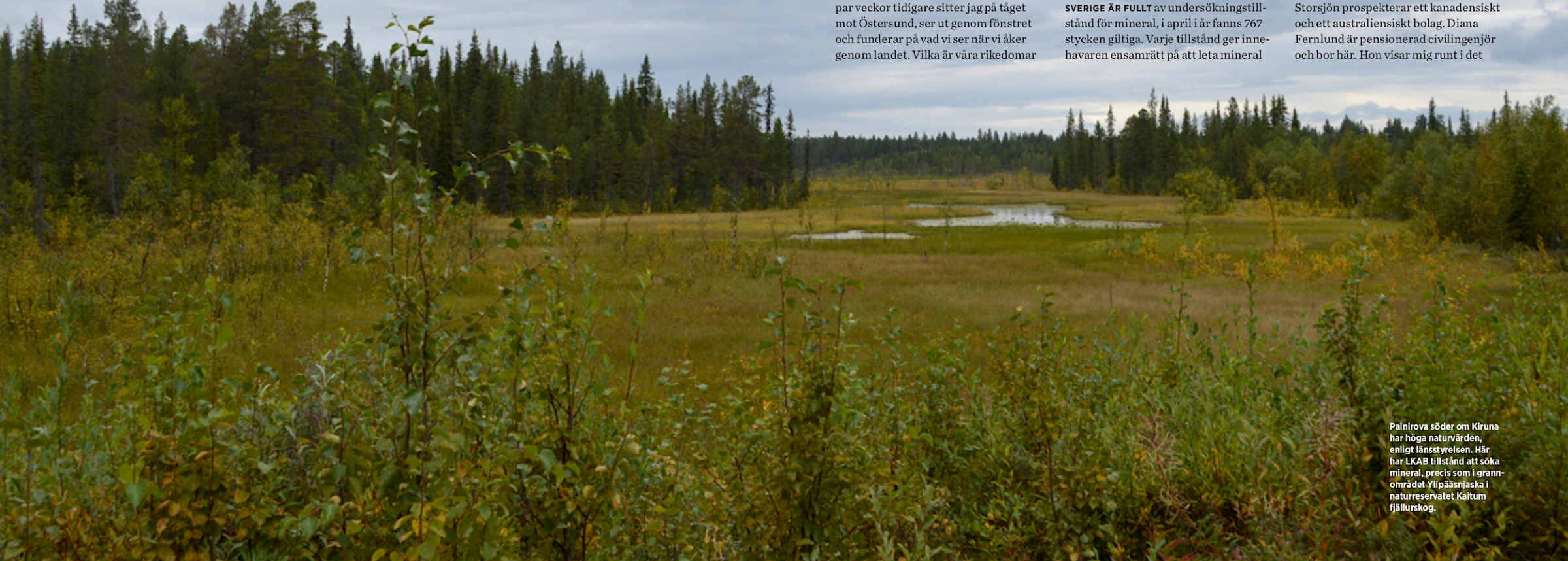

Platsen för nästa gruvstrid?

TEXT OCH FOTO: DAVID BERJLUND

Sverige vill vara EU:s ledande gruvnation, men den omtalade gruvboomen kom av sig, om den någonsin fanns. Ändå startar LKAB gruvor. Nu vill de in i Kaitum fjällurskog, ett naturreservat med vinterbete för renar. »Ett test för att öppna skyddade områden för gruvor«, säger kritikerna. »Vi bryter inga lagar«, säger LKAB.

Painiova söder om Kiruna har höga naturvärden, enligt länsstyrelsen. Här har LKAB tillstånd att söka mineral, precis som i grannområdet Ylipäänsjaska i naturreservatet Kaitum fjällurskog.

Kalix älv, väster om Svappavaara. På andra sidan: naturreservat, urskog, renbetesmarker, känsliga våtmarker – och miljön en massa järn och koppar. Där vill LKAB leta och bryta malm.

Det letas efter järn och koppar på många håll mellan Kiruna och Kebnekaise, bland annat i fjällfjällen på andra sidan sjön Kaasjajärv. Lokalopinionen är skeptisk, få tror att det blir något – dessa projekt drivs av ganska små, utländska bolag.

Mertainen. Här har järn brutits förr – nu öppnar LKAB gruva i större skala. Det mesta av det som bryts är gråberg och hamnar i en skog som ställt orörd i 10 000 år.

tänkta gruvområdet, berättar om det tjocka lagret alunskiffer under oss, om uranet i skiffern. Efter rundturen bland höglänta jordbruk och skogsområden visar hon prospektörernas bilder av sina tänkta projekt. De visar kvadratkilometerstora områden av dagbrott och slagghögar, vid stranden av Storsjön – färskvattenreservoar för runt 100 000 människor i och runt Östersund. Alla slagghögar i världen läcker, påminner Diana Fernlund.

Där prospekterarna ser kapitalet i marken ser hon och många andra hoten mot vattnet, jorden, livsförutsättningarna. Fast en del i bygden hoppas på gruva och arbetstillfällen.

Så är det på ställe efter ställe – öster om Vättern vid Norra Kärr, i Tärnaby och i Jokkmokk: med gruvplaner kommer oro och förhoppningar. Gruvmotståndet är ofta påläst och envetet. Diana redogör med gott humör för radioaktiva sönderfallskedjor, och för hur alunskiffern är lika giftig vilken mineral man än utvinnet. Till slut frågar jag vad hon tror: Blir det någon gruva? Nej, säger hon. Det vore inte vettigt. Och när det gäller uran har kommunerna veto, och hittills säger de nej.

Jag får samma svar av gruvkritiker på flera håll: oron gnager, man kan inte veta – men lokala opinioner, fallande mineralpriser och andra faktorer pekar på att det inte blir något.

Diana Fernlund i Oviken. Efter många år som maskiningenjör på Volvo är hon påläst motståndare mot exploatering av uranhaltig alunskiffer.

Så vad gör prospektörerna där, då?

De tjänar pengar, även utan gruvverksamhet.

VÄGEN TILL GRUVSTART är lång. Bergsstatens chef, bergmästare Åsa Persson, säger att det är ett av hundra tillstånd som blir någonting. Bolagen tar risken, och staten får mer kunskap om berggrunden, sammanfattar hon – och menar att vi, samhället, är vinnarna.

Det låter som att bolagen spelar med rätt höga insatser. Men det är kanske mer pyramidspel än lotteri, för prospektörerna kan vinna även utan malmbrytning. För med ett undersökningstillstånd i Sverige – landet med en av världens mest liberala gruvlagar och lägsta mineralavgifter – kan man locka kapital. Det syns i bolagens information till investerare. »Sverige har få

restriktioner för utländska gruvbolag«, framhåller Continental Precious Minerals i Kanada när de presenterar »sina« områden i Oviken. Och så förskönar de bilden lite, när de glömmar att nämna det kommunala vetot mot uranbrytning.

Man borrar och gräver förstas i marken – det måste man, för att få tillståndet förlängt. Bra fynd kan locka ännu mer pengar, sedan kan undersökningstillståndet, inklusive förtur till bearbetningskoncession, säljas till högstbjudande.

Så prospektörerna spekulerar, med stöd av svensk lag och myndighet.

Känslan av högt spel infinnes sig också när jag tittar på de metallgruvor som startats i Sverige de senaste tio åren. Tre är igång, medan fyra står stilla efter konkurser. Blaik och Svärträsk, i Västerbotten, läcker giftiga metaller. Samhället betalar. Northlands gruva i Pajala – länge det positiva exemplet – gick i december i konkurs, efter två års drift med konstant kris. Den efterlämnade nettoskulden är över tolv miljarder kronor, fiffler i affärerna är inte uttrett än, men förlorarna kan koras: de som hoppades på jobb, små aktieägare och leverantörer, samebyn, miljön, och stat och kommun som satsade miljarder.

Men om gruvbranschen är en cirkus

är LKAB stabilt. Det kan vara nog så oroande, och det är därför jag står vid Kalix älv, i augusti, och tittar ut över Ylipäänsjaska. Det är för något som Per-Erik Mukka sa.

Per-Erik Mukka är sedan 30 år sprängare i Kirunavaara, LKAB:s stora gruva i Kiruna, men han har även inventerat skog både för länsstyrelsen och som aktiv medlem i den lokala Naturskyddsföreningen. Han hämtar upp mig inne i stan och kör till föreningens lokal, bjuder på kaffe och berättar om Mertainen, ett lågt berg nära Svappavaara. Där drevs en liten gruva på 1950-talet. Nu öppnas den igen, i stor skala, av LKAB.

På Mertainens östsidan finns en skog som Per-Erik Mukka varit med och inventerat. Han visar fynden: svart trolldruva – »jäkligt sällsynt häruppe« – och hartickor som tillsammans med andra svampar bryter ner döda träd. Skyddsårda, rödlistade arter, i en granskog som är ovanlig för sin näringsrikedom, och för att den varit i fred sedan istiden för 10 000 år sedan. Jägare och renskötare har passerat, men skogen har inte avverkats. Gammal, orörd skog – just sådan som Sverige har för lite av.

Men nu ska den fyllas med krossad sten.

– VI VAR INTE MOT GRUVAN i Mertainen. Malmen finns ju där, och infrastrukturen, ska man bryta någonstans så är

det väl på ett sänt ställe, säger Per-Erik Mukka.

Men när Naturskyddsföreningen förstod att LKAB planerade att lägga gräberget, resterna från brytningen, i den rara skogen på bergets östsid, då sa man ifrån. Det fanns ju en alternativ plats, lite längre bort, med mindre sällsynt skog. Kunde man inte frakta slagget dit?

Per-Erik Mukka påminner om miljöbalkens utgångspunkt – att man ska göra så lite skada som möjligt – och berättar att den statsägda skogen vid Mertainen dessutom förvaltas av miljöcertifierade Statens fastighetsverk.

Inget av det spelade någon roll, mark- och miljödomstolen gav LKAB dispens från artskyddsförordningens förbud. Efter överklagande konstaterade mark- och miljööverdomstolen »att det inte

Per-Erik Mukka är sprängare i LKAB:s Kirunagruva. Han säger att det här handlar om hur många arter vi ska utrota, och att skogen kanske kunde ha räddats om miljöbalkens skydd för rödlistade arter inte försvagats av förra regeringen. Eller om kritikerna samordnat sig bättre.

råder några tvivel om att sidoupplaget kommer att skada höga naturvärden på platsen«. Trots detta gick överdomstolen på LKAB:s linje.

– Det blev ju dyrare att lägga gräberget på den andra platsen, och det skulle synas från vägen. Och ingen säger emot när det gäller LKAB, konstaterar Per-Erik Mukka, lite uppgivet.

Från LKAB påpekar man att den här placeringen ger kortare transporter, och därmed mindre utsläpp. Och bolaget måste kompensera för naturskadorna, genom att ta hand om en annan skog där de bland annat ska lägga ut död ved från Mertainen.

Men det går inte att tillverka urskog, kommenterar Per-Erik Mukka.

Han säger att det här handlar om hur många arter vi ska utrota, och att skogen kanske kunde ha räddats om miljöbalkens skydd för rödlistade arter inte försvagats av förra regeringen. Eller om kritikerna samordnat sig bättre. Eller om det inte hade varit LKAB – ett statligt, kapitalstarkt bolag med stora lobbyresurser. LKAB, med sin vision om att nästan fördubla sin brytning av malm inom tio år. LKAB, som Kiruna är så beroende av och litat på.

I SIN DOM påpekade mark- och miljööverdomstolen att naturvärdena i Mertainen inte har lett till något formellt skydd av området.

Kirunavaara: en enorm och högvärdig järnmalmfyndighet som brutits i över 100 år, som sänkt ett fjäll och byggt den stad som den nu också flyttar. Malmkroppen räcker ett tag till, men inte för alltid, och LKAB behöver andra gruvor.

Ylipäänsjaska, där LKAB har undersökningstillstånd, har just det formella skyddet. Det ligger i Kaitum fjällurskog, som är naturreservat. Kanske kan det stoppa gruvplanerna, säger Per-Erik Mukka, men samtidigt pekar han ut Ylipäänsjaska som nästa gruvkonflikt.

– Norrbotten är en koloni, vad som händer här bryr sig inga om, och är det en stor fyndighet så kör nog regeringen över miljön. Det betyder i så fall att LKAB går i bräschen för att börja bryta i skyddade områden.

På det där har Per-Erik Lindvall, direktör för teknik- och affärsutveckling på LKAB, ett enkelt svar, när jag ringer honom i april.

– Att ett område är naturreservat har inte någon betydelse, för enligt svensk lag är det tillåtet att prospektera där.

Han talar bara om prospektering, LKAB vill undersöka Ylipäänsjaska, »slå några testborrhål«. Det innebär inte att det blir en gruva, säger han. Ingen vet ju vad som finns där under mossan. Ån så länge har LKAB haft svårt att ta reda på det också. Deras plan var att köra in i området med maskiner, men i ett naturreservat gör man inte sånt utan länsstyrelsens godkännande. Och länsstyrelsen i Norrbotten utfärdade förbud: på det sättet får inte LKAB prospektera. Trafiken riskerade att skada våtmarker i området.

Nu letar bolaget andra sätt att ta in maskinerna. Till länsstyrelsen har de meddelat att de funderar på att lyfta in dem med helikopter. Nälsögtat de ska igenom är att påverka inte får bli så stor att syftet med reservatet motverkas, eller skadar livsmiljöer eller arter som ska skyddas av områdets Natura 2000-klassning.

Per-Erik Lindvall tycker att motståndet mot prospektering är absurt.

– Vägrar man prospektering vägrar man kunskap. Ett sånt samhälle är jag inte förtjust i.

Men ni hoppas hitta malm som ni kan bryta, inne i Ylipäänsjaska?

– Ja, om vi inte trodde att det var geologiskt intressant skulle vi förstas inte undersöka.

Matti Berg är turistföretagare och ordförande i Girjas sameby. Ylipäänsjaska blir ett test för att få bryta i naturreservat, tror han.

Och om ni hittar något kommer ni att vilja starta gruva. Kan du förstå motståndet utifrån det?

– Nej, jag förstår inte ... eller sympatiserar inte med den uppfattningen.

En prospektering är inte en gruvstart, men utan prospektering startar man å andra sidan ingen gruva. På Per-Erik Lindvall låter det lite som om kunskapen vore helt frikopplad från verksamheten, som om LKAB vore en neutral part utan egna intressen när de prospekterar. De följer lagen, upprepar han. Men i Mertainen fick de undantag från lagen? Ja, men det var ju domstolen. »Vi har rätt oss efter det.«

Han vill komma överens med Girjas sameby, säger han. Spelar det någon roll att Kaitum fjällurskog är vinterbete för deras renar?

– Halva Sveriges yta är renbete, säger Per-Erik Lindvall. Det går inte att undvika.

Jag frågar om deras makt, om det går att säga nej till LKAB. Han svarar att han inte förstår varför utgångspunkten skulle vara att säga nej. Och hänvisar till lagen, igen. Kanske för att den, precis som LKAB, har ett ja-svar som utgångsläge.

MATTI BERG HAR INTE riktigt samma tillit till lag och myndighet. Han är turistföretagare, ordförande i Girjas sameby och ledamot i Sametinget. Under hösten ses vi i Folkets hus inne i Kiruna. Innan Matti Berg kommer hör jag, i en sal intill, en kvinna från LKAB informera något hundratall åhörare om »sambälls-omvandlingen« – att delar av Kiruna rivs och nya områden byggs upp, för att marken säckar ihop när Kirunavaaras enorma skiva av järnmalmrik magnetit bryts allt längre ner i jorden. Som svar på en fråga från publiken säger hon att »här i Kiruna har vi inga konflikter med samerna«.

Matti Berg blir svart i blicken när jag återberättar det. Annars är han rätt lätt-sam, han gillar många av sina menings-motståndare. Men bolagsretoriken om att det inte finns någon konflikt – »den är totalitär«.

Han bor själv väster om Kiruna, vid vägen mot Kebnekaisefjällen, där andra

Vem får leta mineral?

Med undersökningstillståndet fixat måste man, för att kunna göra något på eller under marken, beskriva hur arbetet ska gå till. Det görs i en arbetsplan som berörda markägare, renägare och ibland andra intressenter ska gå med på. Gör de inte det avgör Bergsstaten vad som ska gälla.

Hittar man malm kan man söka bearbetningskoncession – Bergsstaten ger en sidan om de tycker att fyndigheten är tillräckligt bra, om de tycker att gruvintresset är viktigare än annan användning av marken, och efter att ha inhämtat synpunkter från länsstyrelsen. Från Bergsstaten blir det nästan alltid ja. Om länsstyrelsen tycker annorlunda – senast i ärendet med Kallak i Jokkmokks kommun – hamnar frågan hos regeringen.

Efter det krävs miljöprövningar, förstas – gentemot en miljöbalk som ställer krav men också gör undantag när det gäller »sambälls-nyttig verksamhet« som gruvor – och till slut bygglov från kommunen.

bolag prospekterar. Oroande? Jo, men risken för gruvor är ändå rätt liten när utländska, lite skakiga bolag prospekterar i fjällvärlden. Där har ju Kirunaborna stugor och friluftsliv, LKAB-cheferna också. Gruvfacket har uttalat sig kritiskt mot sånt.

LKAB:s egna planer är en helt annan sak, säger han, precis som Per-Erik Mukka. Och när jag plockar fram kartor över Kiruna med omgivning sätter också Matti Berg fingret på Ylipäänsjaska: Där står nästa strid.

Det tror han fortfarande ett halvår senare, trots att LKAB inte fått köra in än.

– De rekognoscerar nya vägar in. Jag tror inte de släpper det här området, för mycket tyder på att det finns en massa järn och koppar där, säger han på telefon medan han skottar snö.

FÖR MATTI BERG handlar det här dels om miljön och turistnäringen, men mest om att Ylipäänsjaska i princip är det vinterbete Girjas sameby har kvar. Renskötseln trängs undan – när man bygger vägar och flygplatser, vid skogsavverkning och vid gruvetableringar.

Renbetesområdena är stora på kartan, men renarna kan inte beta varsom-

helst, och man behöver sammanhängande vandringsvägar. Renskötsel följer en annan logik än andra näringar.

Men den är avgörande för det samiska folket, och är därmed så mycket större än bara näringen i sig. Det här handlar om makt och vannmak, om en näriliggande och våldkommerad historia gällande statligt markstöld och rasism, och om pågående motsättningar mellan samer och storsamhället. Inför valet i september röstfiskade flera partiers kandidater i Kiruna med sitt motstånd mot FN:s urfolkskonvention ILO169.

– Det är ynkligt att Sverige inte har ratificerat den, 25 år efter att den kom, säger Matti Berg med eftertryck.

ILO169 är ingen härskarring. Men en ratificering, där man införlivar konventionen i svensk lag, skulle ge samerna starkare position när intressen står mot varann, säger de samer jag talar med. Det är därför det sitter så långt inne: makten skulle omfördelas, åtminstone lite.

– Och det handlar om gruvorna, vattenkraften och skogen, ekonomiska intressen som står emot, konstaterar Matti Berg.

Malmen, vattenkraften och skogen: den materiella basen för Sveriges tillväxt, ungefär. Det är klart att ILO169 är kontroversiell, precis som förslag om höjda mineralavgifter eller hårdare prövning av exploatorer. Metaller behövs ju, tänk om alla gruvor stoppas?

Tonläget i gruvdebatten är ibland högt, i Facebookgrupper flödar ilskan, åt båda håll.

Efter ett par beslut som inte gick gruvbranschens väg blev länsstyrelsen i Norrbotten nyss offentligt utskälld av en före detta bergmästare och ett par professorer på LTU, Luleå tekniska universitet, som kallade rennäring och miljöskydd »särintressen«.

Matti Berg talar om hur LKAB erbjudit Girjas sameby pengar mot att de skulle låta bli att kritisera bolaget offentligt. LKAB:s informationschef Anders Lindberg blir upprörd: han ser det som en anklagelse om mutbrott, att LKAB skulle ha försökt hindra Girjas sameby att kritisera bolaget.

– Den anklagelsen är falsk och helt utan grund. LKAB bedriver med

samebyarna Gabna och Laevas i Kiruna projekt för att utreda, minimera och kompensera eventuell påverkan från LKAB:s gruvverksamhet på rennäringen. Detsamma har föreslagits för Girjas, det handlar om att LKAB tar ansvar för sin verksamhet.

Konflikterna är på riktigt, men nästan ingen är mot all gruvbrytning. Det handlar om villkoren, var tyngdpunkten ska ligga när man väger intressen mot varann. Vems blick och röst som räknas.

Den frågan är förstas politisk, och kanske börjar gruvkonflikterna på allvar ta plats i politiken. Inför riksdagsvalet sa den blivande statsministern Stefan Löfven (S) i samerandion, rätt ovanligt, att han ville inleda processen för att ratificera ILO169. Förvirring utbröt i socialdemokratin och det är fortfarande lite oklart om Löfven menade vad han sa. 21 april sa kulturminister Alice Bah Kuhnke (MP) i en interpellationsdebatt att kulturdepartementet är mitt uppe i ett arbete med den nya samepolitiken, och besked om ILO169 kommer i juni.

Dagen efter debatterade riksdagen mineralpolitiken. Från ledamöter från alla partier utom Kristdemokraterna kom motioner om ändring eller översyn av spelreglerna, men alla förslag avslogs. Centerpartiet ville strama åt reglerna runt prospektering, och från Vänsterpartiet föreslogs ett förbud för undersökningstillstånd i naturreservat.

Det behövs inte, tyckte majoriteten: reservaternas egna regler är skydd nog, dem måste prospektörer också följa.

Så prospektering i naturreservat är fortfarande tillåten. Gruvbrytning likaså, om man lyckas med det utan att bryta reservatsföreskrifterna. Eller om man får dispens.

För Ylipäänsjaskas del kommer LKAB tillbaka med nya planer. Skulle det bära ända fram till gruvbrytning vore det ett genombrott åt fel håll, menar Matti Berg.

– Jag tror gruvnäringen letar ett case där man kan testa lagstiftningen. Och LKAB är de som kan göra det och få en positiv lokal opinion. ■

David Berjlund är frilansjournalist som bland annat har skrivit om konsumtion för *Effekt*. Han medverkar även i antologin *Jorden vi ärvde* (Ordfront förlag).